

Ольга Поріцька
(Київ)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ: ДО ПИТАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКІВ ТА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Пограничні зони – це одна з дуже цікавих проблем етнологічної компаративістики, яка може охоплювати широкий спектр проблем в залежності від наукових завдань, від об'єктивної ситуації, яка характеризує етнічні стосунки в пограничному просторі.

Зараз в умовах активізації глобалізаційних процесів знову актуалізуються питання самоусвідомлення, ідентифікації та самоідентифікації різних груп населення. Невипадково й етнологічна наука все частіше звертається до питань самовизначення етносів та національних меншин, питання взаємовпливів, співіснування різних національних груп. Зрештою, саме життя, оскільки протидією глобалізації нерідко стає загострення міжетнічних конфліктів, змушує шукати цивілізовані моделі співіснування населення етнічно неоднорідних територій.

Українсько-польське етнічне пограниччя, з огляду на історичні обставини (входження до складу держав Литовської, Польсько-Литовської, Австро-Угорської імперії та Речі Посполитої), здавна було неоднорідною та неоднозначною зоною внаслідок дії різноманітних викликів: економічних, світоглядних (віросповідання). ХХ ст. залишило по собі пам'ять про різні події – як позитивні, так і негативні для обох народів – українців та поляків. Нашим завданням було з'ясувати, як позначилися події минулого століття на самоусвідомленні населення, яке впродовж останніх двох століть перебувало у складі чотирьох держав – Австро-Угорщини, Польщі, Радянського Союзу і тепер вже незалежної України. Таке дослідження було для нас цікавим ще й з тієї точки зору, що за останні десять років активізувалися подібні розвідки польських етнологів, соціологів, етнопсихологів, які стосувалися населення так званих кресів, тобто українських, білоруських та литовських теренів, які до 1939 року входили до складу II Речі Посполитої. Вивчалось питання самоотождотження (самоідентифікації: як – а) ідентифікації з двома культурами (бікультуралізм людини пограниччя); б) ідентифікації з до-

мінуючою культурою (проблема асиміляції); в) ідентифікації з власною національною меншиною (явища сепарації, етноцентризму за умови віднайдення й розуміння себе і своєї культури, непоєднаності з націоналізмом); так і – г) відсутності (недостатності) ідентифікації з будь-якою групою (явища маргіналізації)¹.

Однак необхідно зазначити, що польські вчені досліджували сучасний стан самоідентифікації поляків, що проживають на колишніх кресах (переважно тереном дослідження були західна Білорусія та білорусько-литовське пограниччя, що до II Світової війни входило до складу Польщі), тобто територіях, зараз відокремлених від Польщі державним кордоном.

Наші дослідження стосувалися власне вивчення взаємостосунків в діяхронічному розрізі та взаємної оцінки, визначення ставлення один до одного представників двох основних етносів – українців і поляків, які досі проживають у прикордонних районах (обстеження проводилося переважно на території Жовківського р-ну Львівської обл.).

Слід відзначити, що впродовж повоєнного часу, особливо в перші повоєнні роки, кількість поляків тут різко зменшилася. Після війни відбулися суттєві зміни в національній структурі населення Західної України. Різко зменшилася частка польського (а також єврейського та німецького населення) і збільшилася частка росіян. Унаслідок так званої репатріації, пов'язаної з масовим переселенням поляків на територію повоєнних кордонів Польщі, кількість поляків на Львівщині зменшилася на 352,2 тис. осіб². Частина польського населення Львівщини та Волині втекла під час війни, оскільки боялася переслідувань з боку українців (у таких акціях українці іноді отримували підтримку від окупаційної влади), частина виїхала під час репатріації. За словами сімдесятип'ятилітньої мешканки с. Стара Скварява, її мати, полька, *«часом і до Жовкни втікала, бо то не питали, чи є діти, чи ні. Могли польку забити і всьо. [Партизани? – О. П.] Так. То було страшно жити. [Це було вже після війни? – О. П.] Ні,*

в час війни. Так, коли вони виганяли поляків. А потім вже як рускі прийшли, то вже то прекратили. Вже ми сі не бояли»³ (зап. в с. Стара Скварява Жовківського р-ну Львівської обл.; 2007 р.). Також з'явилися переселенці-українці з Польщі, переважно насильно витіснені з власних осель.

Репресивна політика Польщі щодо українців у міжвоєнний період – цілковите ігнорування національного питання, звуження шкільництва (кількість шкіл з українською мовою викладання зменшилася від 2425-ти, що існували у 1922–1923 роках, до 457-ти у 1934–1935 роках⁴), виділення орних земель за умов критичного безземелля місцевих українців осадникам, тобто колишнім солдатам польського війська (вони рідко бралися до сільського господарства, такі землі або пустували, або здавалися в оренду за половину врожаю місцевим селянам⁵), – не могла не призвести до соціального вибуху, який спостерігався в 1941–1944 роках і вилився в криваві сутички між українцями і поляками, провоковані, як правило, третьою стороною (як стосовно одних, так і інших), тобто німцями під час окупації Східної Галичини та Волині. Фактично, у пам'яті старих людей, народжених до 1905–1910 років, з якими мені раніше вдалося поспілкуватися, найкращим для українців Галичини був час входження до Австро-Угорщини, яка надала їм значно більше прав, аніж пізніше Польща. Це ж підтверджують і наукові дослідження⁶.

Можна було б і сьогодні чекати відгомону колись пекучого конфлікту, але експедиційні відомості його не підтверджують. За словами мешканця с. Крехів на Львівщині, українця за національністю, «Злості на поляків немає... Злість, як у нас кажуть, на москалів є. В кожній хаті. [...] Для нас взагалі совети і німці, то було те саме. Хоча навіть німці десь може в нас були й кращі. Я вам скажу, чому. В нас таких бойових дій не було з німцями, тому люди може навіть не відчували того жаху. Німці прийшли в західну Україну дуже легко. І якщо навіть бабця старенька каже: "Коли німці йшли, то шоколадки роздавали по селі дітям, а коли йшли москалі, вилупили свиню, вилупили коня, батька відлупили і так далі, забрали і пішли", – порівняння не на користь. Хоча – шо одні, шо другі. То була російська армія, теж була бідна, голодна і знедолена. Тут, знаєте, не можна звинувачувати вояк...» (записано від Володимира Крука, 1950 р. н., у с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.;

2007 р.)⁷. Старожилка цього ж села підтвердила у своїй оповіді, що українці з поляками жили до війни цілком по-добросусідськи: «Ми в пані навіть ходили бавитися. Моя сестра і я...» (записано від Катерини Процайло, 1920 р. н., у с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.; 2007 р.), – згадала вона, розповідаючи про власницю села – «пані Станічку». На запитання, як ставилася пані до селян, відповіла, що добра була, навіть «пані Станічка побудувала костел». Діти ходили до української школи, хоча повинні були вивчати й польську мову: «То був великий дім, та наша школа. Такі вікна мала варшавські, як теперішні ставлять. То ше за Польщі. Але як війна настала, то ту школу всьо... Взяли, змили, то всьо наші люди такі погані. То українська школа була. Як поляки ксьонза хтіли, то приїжджав польський ксьонз. Там були два чи три поляки, і ксьонз приїжджав на ту польську релігію» (записано від К. Процайло, 1920 р. н., у с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.; 2007 р.). На запитання, до якої церкви ходили українці, вона відповіла: «До нашої, української [йдеться про греко-католицьку. – О. П.]. Ми (діти) – так і до польської ходили. Нам там образочки давали – так зваблювали» (там само).

Мешканки іншого села цього ж району – Старої Скваряви, польки за національністю, підтвердили, що українці й поляки жили мирно. Мали власну землю, село не було панським, однак дуже бідували. Траплялися й міжнаціональні шлюби, у яких дітям визначали національність і, відповідно, віровизнання за національністю батька чи матері: «У нас так не раз було в селі. Як жінка полька, а мала дівчат, то хрестила собі по-польську. А тато, як були сини, в мого тата був син один, то він си в церкві хрестив [тато – українець. – О. П.]» (записано від М. Мариняк, 1932 р. н., у с. Стара Скварява, 2007 р.) До сьогодення цього дня поляки традиційно ходять до костелу, українці – до греко-католицької церкви. Слід зазначити, що великою мірою саме діяльність греко-католицької церкви сприяла збереженню національно-культурної ідентичності українців упродовж XIX – на початку XX ст. на теренах українсько-польського етнічного стику. Хоча належність до тієї чи іншої конфесії фактично і є етнопонаціональним маркером, однак це не провокує конфлікту на релігійному ґрунті, оскільки, за словами мешканців села, якщо хтось помирає, то до нього кличуть священників обох конфесій, і це сприймається як норма. Мова

не є визначальним чинником в ідентифікації населення, оскільки фактично єдиною є українська. Поляки, з якими доводилося спілкуватися, розмовляли українською, а, за спогадами старожилів, у міжвоєнний час сусіди-поляки часто володіли й українською мовою. Те ж стосувалося і євреїв, які в довоєнний час мешкали по селах, за словами селян, вони також розмовляли українською, принаймні з українцями. Хоча шлюби між поляками та українцями не були закономірністю, але й не були винятком, те ж спостерігається і зараз. Цікаво, що на думку респондентів з Хмельницької області, ті поляки, які проживають там зараз, намагаються у своє середовище чужих не пускати, таким чином зберігаючи свою «чистоту»: *«Поляки нормально ставляться до всіх людей [серед яких живуть – ідеться передусім про сільську місцевість. – О. П.], але вони [...] не допускають змішування... В них є: оце наше село, оце наше [...] ця дівчина має вийти за цього хлопця, якщо вже вона там десь кудись поїхала, то – зараз вже все відбувається – вже якесь іде відчуження, відторгнення, тобто вона не дотрималась тих законів... Поляки намагаються нікого не допускати чужого, тільки своїх»* (записано в с. Сатанів Хмельницької обл.; 2007 р.).

На жаль, бракує власного матеріалу, щоб оцінити ситуацію серед населення польсько-українського пограниччя з боку Польщі. Очевидно, картина була б дещо іншою – ми б спостерігали асиміляційні процеси, самоідентифікацію тамтешніх українців з домінуючою польською культурою. Досить складну, навіть тривожну, ситуацію серед українців сучасної Польщі підтверджують матеріали переписів населення. У нинішніх кордонах Польщі автохтонні українці споконвіку проживали в історичних областях Бойківщини, Лемківщини, Підляшшя, Холмщини, Надсяння. Цікаво, що станом на 1934 рік лише Перемиська дієцезія УГКЦ, яка й зараз залишається поза державним кордоном України, мала 1 млн 224 тис. 191 вірного, які визнавали себе українцями⁸ (чи відповідно до тогочасної традиції – русинами).

За даними довідника «Зарубіжні українці» (Київ, 1991 р.), після II Світової війни на момент встановлення кордонів між Польщею і СРСР у 1945–1946 роках на території Польщі проживало понад мільйон українців. Після репатріації українців з Польщі і поляків з України у Польщі залишилося, за різними оцінками, від 350 до 500 тис. укра-

їнців. На початок 1990-х років вважалося, що в Польщі мешкає 300–350 тис. українців. За десятиліття української незалежності виявилось, що українцями в Польщі вважає себе лише 31 тис. осіб. Правда, ще 5,6 тис. назвалися лемками⁹. Така ситуація була спровокована повоєнною політикою польського уряду (операція «Вісла»), скерованою якщо не на депортацію, то на розпорошення українців з їхніх питомих земель на інші, переважно на «ziemie odzyskane». Дисперсне розселення, невисокий імідж України в складі Радянського Союзу не сприяли консолідації українців Польщі. Виникнення Української держави не вплинуло на піднесення українства серед українців Польщі. На думку Петра Андрусечка (польського дослідника, українця, у 2003 році – докторанта Східного інституту Познанського університету), яку він висловив у газеті «Наше слово», «країна, з якою вони [українці. – О. П.] могли б себе ототожнювати (насамперед це стосується української молоді в Польщі), малоприваблива та [...] маловідома тутешнім українцям. Негативний образ українця з України (гендлярі, проститутки, злочинці) не сприяє такому ототожнюванню»¹⁰. З іншого боку, за соціологічними дослідженнями, попри те що поляки вважають для себе вигідними економічні відносини, включно з інвестиціями, у їхній історичній пам'яті не зтерлася асоціація частини сьогоденної України з територією т. зв. кресів Польської Речі Посполитої міжвоєнного періоду, яка ще залишається у спогадах старшого за віком населення сьогоденної Польщі. На думку голови Союзу українців Польщі Петра Тими, основну загрозу для існування української спільноти в Польщі становить її розпорошеність, бо не дає можливості для її розвитку. Водночас ставлення поляків до українців позитивнішим не стало: «Явне вороже ставлення, яке проявилось, наприклад, у ході досліджень громадської думки, часто підміняється удаваною толерантністю»¹¹.

Таке ставлення поляків до України та українців фактично веде до пришвидшення асиміляції польських українців та їхньої ідентифікації з домінуючою, польською, культурою, тим більше, що українські урядові та громадські організації не мають чіткої та послідовної програми співпраці України з діаспорою.

Підводячи підсумок, важливо відзначити, що в переважній своїй більшості населення українсько-польського пограниччя

ідентифікує себе як українців, найвиразнішою етнодиференціюючою ознакою є віросповідання, бо поляки є переважно римокатоликами, а українці – греко-католиками. Етнічні групи цього регіону історично формувалися на засадах релігійної відмінності, та й у пробудженні, збереженні національної свідомості велика роль належить духовенству. Наслідки цього відобразилися в культурних стереотипах: українця – як греко-католика (православного), поляка – як католика, отже релігійний поділ тут наклався на етнічний. Наявність у регіоні православних церков різних конфесій (православної Київського патріархату, православної Московського патріархату, української автокефальної), греко-католицької (яка домінує за кількістю храмів) та католицької не створює напруженості, хоча, за словами інформантів, одразу після проголошення незалежності України і відродження раніше заборонених конфесій чи появи нових (до Другої світової війни основними тут були римо-католицька та греко-католицька церкви) такі конфлікти спостерігалися, коли навіть члени однієї родини відвідували різні церкви. Зараз зберігається ситуація, коли в одній родині є віруючі різних конфесій, однак це толерується, більше того – одні й ті ж люди можуть одночасно (навіть упродовж одного дня) відвідувати культові споруди різних конфесій, нерідко із цілком побутових міркувань, не пов'язаних з віросповіданням. Мова не є в сучасних умовах етнодиференціюючим чинником, оскільки переважна більшість поляків не тільки володіє українською мовою, а й нерідко визначає її для себе основною мовою спілкування.

У сучасних умовах важливими чинниками, які формують ідентифікацію людини з тією чи іншою культурою, є родинне виховання, середовище, у якому людина живе, інтеграційні процеси, державна національна політика, яка за сьогоденних умов потребує значної корекції, адже, як можемо спостерігати, відсутність національної ідеї, яка б консолідувала українців різних теренів держави та за кордоном і визначила б напрям руху, культурні пріоритети, активізувала би зв'язки з діаспорою, де недоброзичливцями підживлюються «відцентрові» рухи на зразок русинства в Польщі, Словаччині, Сербії тощо, не сприяє консолідації нації в державі та зростанню авторитету українства поза її межами.

Примітки

¹ Przemiany tożsamości kulturowej społeczności pogranicza (4–5 grudnia 1995 r.) // Etnografia Polska, XLI. – 1997. – Z. 1–2. – S. 236–238.

² Прищук Н. Етнонаціональний склад населення українсько-польського пограниччя / Н. Прищук // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія географічна. – Т., 2003. – № 1. – С. 95; Національний склад населення Львівської області (за даними Всесоюзного перепису населення на 12 січня 1989 р.). – Л., 1991.

³ Цитати подаються з дотриманням вимови інформанта.

⁴ Mokry W. Polacy – Ukraińcy dziś, wczoraj, jutro / W. Mokry. – Б. м., б. д. – С. 48.

⁵ Там само. – С. 49.

⁶ Wiśniewska K. M. Zagadnienia narodowościowe w powstających państwach narodowych. Niektóre aspekty / K. M. Wiśniewska // Problemy historii Słowian i Europy Środkowej w XIX i XX wieku. Zbiór Studiów. – Wrocław, 1982. – S. 141.

⁷ Зараз у с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл., за словами місцевих жителів, проживають самі українці. Поляки, якщо й були, то вже змішалися з місцевим населенням і повністю асимілювалися. У XIX ст. (відомості станом на 1811 р.) у Крехові проживало 820 греко-католиків та 97 римо-католиків, у сусідніх хуторах Фійна і Провала проживало 266 українців і 225 поляків (Лоба В. Історія села Крехів та Крехівського монастиря від найдавніших часів до 1939 р. – Л., 2006).

⁸ Левицька М. Роль УГКЦ у збереженні національної ідентичності українців на українсько-польському пограниччі. Втрати української культури у Надсянні після ліквідації УГКЦ та депортації 1946–1947 років / М. Левицька // Збірник на пошану С. Павлюка. – Л., 2008. – С. 192.

⁹ Олексюк Б. Несподівані результати перепису населення в Польщі [Електронний ресурс] / Б. Олексюк // Критика – коментарі від 8 вересня 2003 р. – Режим доступу: <http://www.Krytyka.kyiv.ua/comments>

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.